

УДК 504.03 (477)

РОЛЬ СОЦІОЕКОЛОГІЇ У ВИРІШЕННІ ПРОБЛЕМ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

М. Назарук

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000 Україна*

Автор розмірковує над роллю соціоекології у вирішенні проблем сталого розвитку. Теорія сталого розвитку на будь-якому рівні має цілісно і всебічно охоплювати весь комплекс стратегічних пріоритетів та базових чинників, які одночасно є предметом вивчення інтегральної міждисциплінарної науки соціоекології, об'єктом досліджень якої є соціоекосистеми. Саме вивчення соціоекосистем дає змогу впроваджувати основний принцип сталого розвитку – органічне і доцільне поєднання соціально- економічних проблем з екологічними. Їхнє узгоджене розв'язання є ефективним засобом переведення суспільного розвитку на якісно новий рівень.

Ключові слова: сталий розвиток, соціоекологія, соціоекосистема, географічні засади сталого розвитку.

Реалізація моделі сталого розвитку передбачає перехід від парадигми захисту (охорони) природи до парадигми підпорядкування соціально-економічного розвитку вимозі дотримування законів природи, розуміти і сприймати вимоги та обмеження, що визначаються цими законами в усіх сферах діяльності людства. У сучасних критичних умовах прискореного руйнування біосфери Землі для подолання гострої суперечності, що в останні десятиріччя виникла між суспільством та природою, необхідна докорінна перебудова всієї господарської діяльності на нових наукових засадах, які б передбачали досягнення розумного компромісу між все зростаючими потребами суспільства і можливостями біосфери їх задовольняти без загрози для свого нормального функціонування. Це потребує якісно нового системного підходу до вирішення проблеми, вивчення глобальної системи “суспільство – природа” та її територіальних складових як цілісних об'єктів – соціоекосистем. Такий підхід може забезпечити інтегральна міждисциплінарна наука, що розглядає географічні, економічні, біологічні, геологічні, медичні, правові, філософські та інші аспекти взаємодії суспільства і природи як взаємопов'язані елементи функціонування єдиних систем – соціоекосистем (1). У сучасному розумінні соціальна екологія (соціоекологія) почала розвиватися в Радянському Союзі з кінця 60-х років ХХ ст., а сформувалася у 80 – роки. Сам термін, який давно використовувався в англійській літературі, у нас введений Е.В. Гарусовим, почали широко використовуватися в працях В.Д. Комаров, Ю.Т. Марков, Г.О. Бачинський, С.Б. Лавров, Е.П. Семенюк і інші дослідники. Офіційне визнання у нашій країні соціоекологія отримала після проведення у 1986 році в м. Львові Першої всесоюзної науково-практичної конференції “Проблеми соціальної екології”, в якій взяли участь

понад 400 вчених та практиків. Головною метою соціоекології є гармонізація взаємодії суспільства та природи в соціоекосистемах різних ієрархічних рівнів, створення в них якісно нового природно-окультуреного середовища, яке б задовольняло санітарно-гігієнічні, естетичні та матеріальні потреби людей. “Реалізація потужного інтегративного потенціалу соціоекології детермінує якісну багатоманітність її логіко-методологічних засобів. Сама назва цієї галузі науки свідчить, зрештою, про її органічний зв’язок з соціальною практикою людства. І з огляду на це швидке поширення в соціоекології різноманітних пізнавальних інструментів високого рівня інтегративних можливостей теж є дуже характерним: адже вони породжуються не лише потребами розвитку самого наукового знання, але й важливими сучасними тенденціями суспільного життя в усій його повноті” [6].

Як бачимо, цілі та завдання соціоекології повністю збігаються з кінцевою метою Концепції сталого розвитку.

Розв’язуючи проблеми нинішнього природокористування, слід врахувати, що господарська діяльність людини на терені України налічує десятки років, а сучасні ландшафти формувались під стійким антропогенним впливом. Отже, при вивчаючи проблему сталого розвитку території будь-якого рівня, ми повинні використовувати географічний підхід. Він передбачає широке і багатогранне дослідження взаємодії компонентів природи, пізнання їхнього генезису, властивостей, закономірностей формування і зміни під впливом природних і антропогенних чинників у кожному регіоні. Йдеться про дослідження впливу господарської діяльності на стан природи, створення регіональних кадастрів і банків даних про природні умови і ресурси, розроблення географічних прогнозів щодо змін природних умов, підготовку конструктивних пропозицій щодо раціонального природокористування в кожному із регіонів [3].

Розглядаючи конкретний регіон як складно організовану і структуризовану геосистему, передбачається регулювання процесу взаємодії суспільства з вимогами законів природи здійснювати шляхом вивчення їхніх складових, сталого ресурсокористування і ресурсоспоживання, проведення заходів відновлення і збереження природних умов та ресурсів. Розвиток суспільства за останні кілька століть розглядають переважно як наслідок змін в економічній та соціально-політичних сферах, які вважають визначальними. Але загострення останнім часом соціоекологічних проблем викликало необхідність істотно змінити схеми, концепції, стереотипи мислення, що склалися історично, світогляд загалом на всі рівнях у суспільстві, у сферах виробничих сил, виробничих відносин (це стосується і форм власності) і соціальній (включаючи спосіб життя). Нині вже стає зрозуміло, що розвиток сучасного суспільства не можна розглядати лише з точки зору економічної й соціальної і, що визначальним параметром є навколишнє середовище з його ресурсами життєзабезпечення. Основні положення наукового підходу до вирішення завдань господарської діяльності з урахуванням екологічних чинників розроблені В.В. Докучаєвим і О.І. Воейковим, зокрема: вирішення практичних питань, пов’язаних з використанням природних ресурсів, може бути успішним тільки при врахуванні конкретних природних умов, в яких ця діяльність відбувається; обов’язковою умовою глибокого пізнання природного середовища є вивчення його первинних особливостей на природно-заповідних територіях, не змінених господарською діяльністю.

Наведені положення не втратили актуальності на етапі соціально-економічних трансформацій в Україні, реалізації державою основних засад сталого розвитку, при проведенні господарських заходів, ефективність яких значною мірою залежить від глибокого вивчення особливостей природного середовища і виявлення основних закономірностей. Ускладнення процесів взаємодії природи й суспільства, зростання масштабів і темпів розвитку природокористування в Україні висувають на перший план усю систему невідкладних заходів для поліпшення використання, охорони й відтворення її природоресурсного потенціалу (ПРП). Під ПРП розуміється сучасна сукупна продуктивність її природних ресурсів, що виражається їхньою суспільною споживчою вартістю [5].

На основі праць В.В. Докучаєва, О.І. Воєйкова, В.І. Вернадського та сучасних вчених-природознавців можна виділити низку принципів сталого розвитку у сфері природокористування:

По-перше, встановлення оптимальних норм природокористування, які сприятимуть поліпшенню стану природних багатств, безперервному й ефективному їхньому використанню, а також максимальному задоволенню потреб населення, що проживає на території, в різноманітних ресурсах. Водночас господарська діяльність має суворо враховувати стан природних ресурсів і умови природного середовища.

По-друге, в зв'язку з тим, що в природному середовищі існують зв'язки і взаємозалежності, і середовище, звичайно, справляє вплив на живі організми, то особливості його дії в свою чергу, позначаються на напрямках господарської діяльності. Основні положення цього принципу викладені у вченні академіка

В.І. Вернадського про біосферу: "Людство як жива речовина нерозривно зв'язане з матеріально-енергетичними процесами певної геологічної оболонки Землі – з її біосферою. Воно не може фізично бути від неї незалежним.....", людина від неї "стихійно невіддільна" [2].

По-третє, в історично сформованій зональності природних умов і ресурсів. Цей принцип обґрунтовано працями В.В. Докучаєва та О.І. Воєйкова. В.В. Докучаєв створив вчення про зони природи, обґрунтував закономірний зв'язок між різними явищами живої і неживої природи, а також їхній зональний розподіл на поверхні землі. О.І. Воєйков описав залежність розміщення природних зон від клімату, значення клімату для господарської діяльності і необхідність регіональних та локальних систем господарства для галузей, які використовують природні ресурси.

По-четверте, В.В. Докучаєв зауважив, що пізнання особливостей кожної природної зони має базуватись на всебічному вивченні ділянок незайманої природи, що збереглись, з якими треба зіставляти результати змін, зумовлених господарською діяльністю людини на угіддях, які вона використовує.

Сталий розвиток розглядають здебільшого як напрям, рухаючись у якому, можна мінімізувати протиріччя, що так гостро сьогодні постали в системі людина – природа. Отже, розробка стратегії та довготривалих програм соціально-економічного розвитку та охорони навколишнього середовища має базуватись на таких принципах:

- діяльність у державі підпорядковується законам природи й обмеженням, які ними визначаються;
- одержаний від господарської діяльності результат не може бути меншим від шкоди, заподіяної довкіллю;
- недопустимість екстенсивного використання природних ресурсів;
- інтелектуальний потенціал нації як провідну продуктивну силу українського суспільства, слід постійно нарощувати і вдосконалювати;

- забезпечення здоров'я людини та її соціальної захищеності є пріоритетною політикою держави;
- всі перетворення мають бути спрямовані на утвердження засад гуманізму, демократії і цінностей громадянського суспільства.

Науковці щораз більше схиляються до думки, що “сталий розвиток суспільства – не система показників, які мають бути досягнуті у відповідні строки на відповідній території, а насамперед духовний – духовно інформаційний напрям, в якому мають рухатися суспільства, народи, держави й окремі індивіди вже сьогодні, завтра і в далекому майбутньому” [7]. Теорія сталого розвитку на будь-якому рівні (країни чи регіону, нації чи окремої особи) має цілісно і всебічно охоплювати комплекс стратегічних пріоритетів та базових чинників, які уможливають такий розвиток у плані збереження для наступних поколінь як національні окремішності, так і розмаїття світу. Її предметом не можуть бути лише завдання, які сьогодні стоять перед економістами, захисниками природного середовища чи працівниками соціального захисту. Поле досліджень тут значно ширше. Воно стосується насущних для людини і нації проблем духовно-морального, інтелектуально-інноваційного, етнокультурного, демографічного і соціально-психологічного, врешті суспільно-політичного та іншого порядку, без розв'язання яких немає сталого розвитку як такого. Зараз перед нашим суспільством стоїть завдання знайти нові, в тому числі і психологічні форми інтеграції людини в екосистему, насамперед у ту, що творить її своєрідне оточення в повсякденному житті. Це означає, що на зміну дискредитованому розумінню “екології”, яке не зуміло створити моделі системи “суспільство – природа” має прийти соціоекологічне тлумачення, або “соціоекологія”, в центрі якої буде людина і її проблеми взаємовідносин з довкіллям. Соціоекологія дає змогу розглядати вплив людини на довкілля не тільки з позицій того, як це впливає на природу, а й з позиції головного питання: який вплив це має на саму людину, на характер її відносин з природою. В кінцевому рахунку саму природу оцінюють залежно від потреб людини.

Виявлення принципів організації та функціонування соціумів як певних спільностей людей в системі взаємообумовлених зв'язків і відносин з природними та соціальними компонентами географічного середовища і визначає суть соціоекологічного підходу у вирішенні проблем сталого розвитку територій. При соціоекологічному підході, таким чином, розглядається вся сукупність відносин соціуму з усіма можливими елементами середовища – компонентами природи, соціальної сфери, формування його відносин тощо. Реалізуються основні принципи сталого розвитку – органічне і доцільне поєднання соціально-економічних проблем з екологічними. Їхнє узгоджене розв'язання є ефективним засобом переведення суспільного розвитку на якісно новий рівень на основі колективного інстинкту виживання.

Розкриваючи роль соціоекології у вирішенні проблем сталого розвитку, необхідно відмітити ще один важливий аспект. Це те, що згідно з поглядами В. Вернадського, людина спроможна взяти на себе роль свідомого регулятора всіх глобальних процесів – від екологічних до соціальних, визначивши подальшу долю біосфери. На переконання вченого, людська діяльність має неминуче привести до „тріумфу розуму і гуманізму” на Землі. Важливою і необхідною умовою оптимізації розвитку суспільства та природи є його перехід до формування розумних потреб.

Аналіз свідчить: невтішні результати дотеперішнього розвитку світової спільноти, які глибоко вивчав, зокрема, Римський клуб, великою мірою були спричинені гонитвою невпинного зростання виробництва у споживацькому

суспільстві. Неперервно зростають потреби людства, це підштовхує до всебічної інтенсифікації виробництва, вона у свою чергу, неминуче породжує нові потреби, це знов-таки примушує розширювати виробництво... – і цьому немає краю. Саме безвихідність цієї ситуації, як відомо, значною мірою породила ідею сталого розвитку. Саме проблема людських потреб – одна з найважливіших детермінант концепції сталого розвитку. Різномісна оптимізація потреб людства, наближення їх до меж розумності залишається важливою передумовою сталого розвитку і одним із найважливіших завдань соціоекології.

1. *Бачинський Г.* Соціоекологія як окрема наука і питання викладання соціоекологічних знань у вузах. Курс лекцій: Рациональне природокористування та охорона навколишнього середовища. К., 1991.
2. *Вернадський В.* Химическое строение биосферы Земли и ее окружение. М., 1965.
3. *Волошин В., Горленко І., Кухар В., Руденко Л., Шевчук В.* Підходи до концепції стійкого розвитку та її інтерпретації стосовно України. Укр. геогр. Журнал. К., 1995.
4. *Руденко Л.* Сталий розвиток : пошуки моделей для України. Зб. наук. допов Проблеми сталого розвитку України. К., 2001.
5. *Руденко В.* Найважливіші напрями поліпшення, охорони й відтворення природо ресурсного потенціалу //Ойкумена. К., 1993.
6. *Семенюк Е.* Інтегративна природа соціоекології та характер її методологічних засобів //Матеріали Першої всеукраїнської конференції “теоретичні та прикладні аспекти соціоекології”. Львів, 1996..
7. *Стоян О.* Екологія духу в соціальній і економічній сфері (в контексті стратегії безпеки, сталого розвитку)//Схід, 2002, №5.

**A ROLE OF SOCIOECOLOGY IN THE DECISION OF PROBLEMS
OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT**

M. Nazaruk

*Ivan Franko National University of L'viv,
Doroshenka St., 41, UA-79000 Lviv, Ukraine*

The author motivates the role of socioecology in the decision of problems of the sustainable development. A theory of sustainable development on the different levels has integrally and comprehensively to engulf all complex of strategic priorities and base factors which simultaneously are the subject of study of integral over disciplinary science of socioecology, the object of researches of which socioecosystem is. So the study of socioecosystem allows to inculcate basic principle of sustainable development – organic and expedient combination of social-economic problems and ecological one. Their concerted decision is the effective way of transformation of public development on a more high-quality new level.

Key words: sustainable development, socioecology, socioecosystem, geographical bases of sustainable development.

Стаття надійшла до редколегії 10.05.2005

Прийнята до друку 21.09.2005